

Оливера Марковић-Савић*

Филозофски факултет,

Универзитет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици

РАТНИ ВЕТЕРАНИ: ПЕРЦЕПЦИЈА ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПОДРШКЕ

Сажетак

Рад се бави односом државних институција према ратним ветеранима у Србији посматрано из перспективе ветерана. На трагу Малешевићеве¹ теорије рата, као организованог насиља и идеолошке легитимације, показано је како ови друштвени механизми делују у миру, из угла ратних ветерана. У истраживању је суделовало 30 ратних ветерана који су учествовали у ратовима на територији бивше Југославије. Испитани су методом полуструктурисаног интервјуа. Циљ истраживања био је да се утврде мишљења, ставови и искуства ратних ветерана о властитом положају у друштву кроз најважније аспекте интеракције са државним институцијама. Резултати истраживања показују да у самоперцепцији испитаника преовладава незадовољство због: а) (не)признавања различитости коју учествовање у рату доноси, односно специфичности тегоба које подразумева процес преласка из ратног у мирнодопски начин живота, б) стереотипног и етикегирајућег става државних службеника, в) фрагментације ветеранске популације у виду дискриминаторних пракси правосуђа. Добијени налази сугеришу да створени институционални предуслови за укљученост у социјални живот нису довољни да припадници проучаване групе могу да се изборе с манифестним проблемима, али још више са латентним препрекама у свом покушају да „наставе живот“ у мирнодопским условима, који су некада прекинули како би, као војни обвезници учествовали у ратним дејствима. У раду су сагледани пре свега нематеријални аспекти социјалне искључености који потичу од преласка са ратних услова живота на мирнодопски начин живота.

Кључне речи: ратни ветерани, институције, ресоцијализација, стигматизација, дискриминација, рат

* markovic.olivera@gmail.com

1) Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.

1. УВОД

Ратни ветерани као друштвена група имају посебан однос и везу са државом као бирократском рационалном организацијом, без које примена организованог насиља какав је рат, није могућа. Њихова специфичност произилази из тога што су се одазвали позиву државе на вршење војне обавезе. У земљама где су сви грађани у обавези да буду војници (у смислу законске обавезе служења војног рока), поред организацијске принуде постоји и специфичан однос моралне одговорности и солидарности који се оснажује и легитимира идеолошком потврдом и захваљујући њој развија и оправдава. Пре него што одемо даље, треба испитати због чега ратни ветерани траже посебан статус и заштићеност по основу своје различитости. Наиме, проблеми са којима се ратни ветерани суочавају могу бити физичке и психичке природе, као последице рањавања или органских болести узрокованих тешким условима службе или трпе и психолошке трауме. Међутим, чак и када недостају ове мерљиве потешкоће отежан је процес укључивања ветерана у цивилни живот. Повратак у друштвене улоге које је ветеран напустио да би учествовао у рату, од породичних преко професионалних, грађанских не тече глатко, заправо њихово искуство врло је јединствено што јесте потешкоћа за разумевање али и за дељење овог искуства.²

Ратни ветерани имају потребу за јавним признањем спремности на апсолутну жртву и прихватање различитости коју трпе по овом основу. У оваквој жртви лежи специфичан однос који једно друштво и држава формирају спрам ове групе.³ Жртва ратних ветерана, уграђена је у саме темеље модерних националних држава и национализма као главне оперативне идеологије готово свих држава-нација,⁴ без обзира

2) Видети: Olivera Marković-Savić, "Social trauma of war veterans", *The Sociological Review*, Faculty of Philosophy, Skopje br. 1/2015, стр. 117-128; Ozren Žunec, „Апсолутна жртва и relativna kompenzacija: proturječna društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide“, *Polemos* (časopis za interdisciplinarno istraživanje rata i mira), Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Institut za društvena istraživanja, Zagreb. br. IX/18, 2006, стр. 11-42.

3) Оливера Марковић-Савић, „Идентитет ратних ветерана“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, Косовска Митровица бр. 45-4, 2015, стр. 275-290.

4) Користећи овај термин, ми садржину појма разумемо у смислу да су готово све модерне државе националне државе будући да институционално промовишу одређену социјеталну културу која укључује заједнички језик и друштвене институције. „Промовисање интеграције у социјеталну културу је део пројекта „грађења нације“ (*nation-building*), у који су биле укључене све либералне демократије.“ Vil Kimlika, Magda Opalski, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beogradski centar za ljudska prava. Beograd, 2002, стр. 32. У процесу грађења нације као идеолошко везиво појављује се национализам који нуди замену за институционалну солидарност на институционалном нивоу, те тако национализам постаје главном оперативном идеологијом свих нација-држава, што су заправо готово све модерне државе. Међутим, национализам није најјачи када је у вулгарним облицима, већ када имамо облик свакодневног национализма институционалне утемељености у реторици и пракси политичара, тржишних марки, новца, временских извештаја, телефонских говорница, семафора, поштанских сандучића и многих других стави које својим особинама учвршћују осећај припадности нацији. Више видети у: Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, нав. дело, стр. 209.

на варијације у исходима ратова који се воде у то име.

У даљем тексту понудићемо увид у однос институција према ратним ветеранима, сагледано из перспективе самих учесника ратова. Тај однос је посматран пре свега у три аспекта: 1. преко става о томе шта њима недостаје од државне помоћи и подршке у процесу повратка на мирнодопске услове живота; 2. шта истичу описујући контакте са службеницима запосленим у институцијама формираним за бригу о ветеранима, као и у институцијама војске и полиције; 3. да ли постоји задовољство чином уважавања, у смислу једнакости у остваривању права ратних ветерана уопште или преовладава незадовољство због стигматизације па и дискриминације?

Изложени резултати се ограничавају на перцепцију из угла ратних ветерана. У раду, неће бити представљен преглед и процена нормативне заштите, као ни област институционалних механизма формираних за подршку популације бораца. Аспект актуелних законских решења и фактичко функционисање институција и организација су ван оквира овог рада. Циљ овог рада је да покаже поглед „одоздо“ на доживљај односа државе према онима које је ангажовала у организованом насиљу.

Поред наведеног, циљ је и допринос социолошком приступу изучавања ратова и ратних ветерана као актера овог друштвеног догађаја. Рат, иако значајан друштвени догађај (број цивилних и војних жртава, ратних ветерана и инвалида) није заузео значајно место у савременој социолошкој науци. Ратна традиција размишљања постојала је у делима класичне друштвене мисли, код Лудвига Гумпловица (*Ludwig Gumplowicz*), Густава Раценхофера (*Razenhofner*), Карла Шмита (*Carl Schmitt*), Жоржа Сорела (*Georges Sorel*), Георга Зимела (*Georg Simmel*) и других. Међутим, савремена социологија направила је отклон према социјалном дарвинизму и интелектуалном милитаризму за који се сматрало да је делимично одговоран за страхоте II св. рата. У главном току савремене социологије „рат је виђен као остатак прошлих, непросвећених раздобља или неки привремени облик аномалије који не треба анализирати“.⁵

Парадоксално, теорија еволуције веома је прихваћена у социологији. Према овом становишту рат је облик агресије, борбе и убијања, по принципу биолошке и психолошке реакције. „Људи, као сви организми, боре се за постигнуће или одбрану објеката жеља који су есенцијални за њихов живот уопштено, и који су изворно детерминисани рачуницом за преживљавање и репродукцију

5) Исто, стр. 63.

у еволуцијској природној селекцији“.⁶ Ово становиште занемарује пресудну улогу друштвеног механизма који спутава агресију јер захтева организовану употребу физичке силе за специфичне политичке сврхе.

Наредне социолошке теорије које дају допринос тумачењу савремених ратова јесу: теорије глобализације и теорије рационалног избора. Ове теорије проучавају ратове из угла економске рационалности. Проучавања глобализацијских процеса и макроструктурних промена на крају 20. и почетку 21. века ратове виде као неоимперијалистичке у сврху обезбеђивања материјалних ресурса или у случају грађанских ратова као последица безобзирне тежње ка профиту. „Сматрам да нови ратови морају да буду схваћени у контексту процеса познатог као глобализација... Нови ратови воде се у ситуацијама у којима државни приходи опадају због опадања економије, као и због ширења криминалитета, корупције и неефикасности, где је насиље у све већој мери приватизовано...“.⁷ Овај приступ је од користи када пратимо варијаблу повећања профита али критике су упућене у недостатности објашњења о карактеру насиља и рата, о важности улоге политичких и војних снага новонасталих нација-држава.⁸

Теорије рационалног избора, супротно макроструктурним променама на којима инсистирају теорије глобализације, велики део људског понашања објашњавају инструменталном рационалношћу појединаца. Мотивација појединаца за учествовање у насилном понашању очекивана је с обзиром на економске добитке и губитке.⁹ Ово свакако стоји као једна од варијабли за укључивање појединаца у ратне догађаје али је друштвено деловање комплексније и нејасније од формуле коју нуди теорија рационалног избора. Мотивација за одазивом позиву државе на мобилизацију јаче упориште налази у идеолошкој припреми оправдавања употребе насиља у решавању конфликта, док се утилитарна рачуница појединца своди на избегавање казне по основу неодазивања на позив државних структура.

Још једно, међу социолозима, посебно међу историјским социолозима, заступљено објашњење феномена рата јесте оно које

6) Azar Gat, “The Roots and Evolution of Conflict: From Cain to the Present” in: *The Ashgate Research Companion to War* (eds. Hall Gardner, Oleg Kobtzeff), Routledge, Abingdon, 2012 (online), стр. 74, Internet, https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315613741.ch2_25/03/2018.

7) Meri Kaldor, *Novi i stari ratovi*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, стр. 18.

8) Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, нав. дело, стр. 71.

9) Ово становиште налазимо код Stathis Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, <https://pdfs.semanticscholar.org/f182/9d0a3bb788ff0f811f249f886aaa23ff8a95.pdf>, 26/03/2018.

сматра да су људи у својој суштини створења која се воде нормама. Наиме, рат и насиље разумеју као производ културе она становишта која истичу као узроке рата религијска уверења, културне праксе¹⁰ или сукобе цивилизација.¹¹ Ови историјски социолози, на трагу су Диркемове теорије солидарности, религије и норми у објашњавању улоге културе сећања, митова и комеморација у објашњењу друштвеног значења рата. Иако сваки насилни сукоб захтева колективно тумачење и културно кодирање, те специфичне дискурзивне праксе, ништа од тога није довољно ни нужно за започињање и вођење рата, као ни за објашњење постанка и истрајности насилног сукоба.¹²

На трагу организацијских материјалиста¹³ који средишњу варијаблу за објашњење друштвеног живота пребацује на државу и присилу,¹⁴ односно доминацију над средствима за уништење, Малешевић изграђује своје објашњење рата као друштвеног догађаја утемељеног у „кумулативној бирократизацији присиле“ и „центрифугалној идеологизацији“. Ове државоцентричне теорије, упориште проналазе у класичној теорији рата каква је Клаузевицева у којој је рат „схваћен као друштвена активност у којој у већини случајева (али не увек!) најзначајнију улогу – одређивања сврхе и постављања циља – има држава; он је активност која припада сфери политике“.¹⁵

Послушност спрема државе, толерисање и подношење великих друштвених неједнакости претпостављају претњу насиљем, међутим, да би присилна моћ опстала потребна јој је легитимација. „Свет се у великој мери изменио и отворена употреба силе је постала немогућа јер би она наишла на осуду јавног мњења. Међутим паралелно са развојем демократије дошло је уједно и до развоја механизма којима се оправдава употреба силе“.¹⁶ На легитимацији насиља путем идеологија и објашњењу наизглед непомирљивих процеса, као што су, истовремено прокламовање еманципације и

10) Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd. 1998.

11) Самјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000.

12) Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, нав. дело, стр. 81.

13) Mann, према исто и Рандал Колинс, „Златно доба макроисторијске социологије“, *Теме*, 25(1-4), 2001, Ниш.

14) Видети Марко Шкорић, Алексеј Кишјухас, „Рандал Колинс и макроисторија друштвених промена као повратак класичном теоријском наслеђу у социологији“, *Социолошки преглед*, бр. 2, 2016, стр. 179-207.

15) Срђан В. Старчевић, Срђан Благојевић, „Кревелдов спор са Клаузевцем – да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2017, стр. 117-134.

16) О оправдању употребе насиља путем теорије праведног рата видети код: Миша Стојадиновић, Виолета Рашковић Таловић, „Изазови развоја демократије у савременом друштву: политичко насиље и теорија (не)праведног рата“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2016, стр. 49-64.

ослобођење човека као средишње и кључне вредности модерних уставних држава које су истовремено најучинковитије ратне машине производећи милионе жртава само у 20. веку и као такве без премца у историји, инсистира Малешевић. Он у објашњењу модерних ратова и насиља нагласак ставља на легитимацији присилне моћи државе путем развијених идеолошких механизма. Идеолошке доктрине су снажни наративи потребни за оправдавање масовних убистава у времену у ком су људи учени да људски живот поштују више него икада раније, а да истовремено толеришу и прећутно подржавају масовно убијање. „Док је појединачни људски живот у начелу свет, кад су идеолошки циљеви у питању ниједна цијена није превисока: убијање стотина тисућа људских бића постаје ‘жаљења вриједно’ али прихватљиво када се ‘шири демократија’, ‘успоставља комунизам или се бори против њега’, ‘ослобађа наша суверена и неовисна нација’, ‘ствара етнички или расно чисто друштво’ или оснива на шеријату утемељен, панисламски калифат“.¹⁷

Државну присилу, организацијску припрему и идеологију која легитимише присилну моћ државе можемо пратити у мирнодопским условима. Ови процеси оснажују се и припремају пуно пре самог рата, али и после. Идеологизација актуална у времену ратних збивања, која их оправдава и подстиче заједно са снажном присилом организација у виду дисциплинских последица које чекају војнике ако побегну са ратишта је са престанком ратова, променом политичког курса и притиском међународне заједнице нестала. Наратив који оправдава учешће у рату уступио је место баналним облицима национализма, који као такав није и безазлен. Национализам је водећа идеологија модерних нација-држава (Малешевић), која у времену мира делују мање запаљивом реториком, а више баналним облицима који се могу искористити када за то буде потребе као јако идеолошко оправдање за употребу силе. Ратни ветерани и њихово жртвовање за националне интересе изгубило је оправдани карактер и постало тек буџетско оптерећење.

2. О ПРИМЕЊЕНОЈ МЕТОДОЛОГИЈИ

Истраживање¹⁸ је спроведено, 2013. године у Пчињском, Јабланичком и Нишавском округу, са укупно 30 ратних ветерана, који су били ангажовани у саставу војске, тадашње Југословенске на-

17) Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, нав. дело, стр. 96.

18) Истраживања је изведено за потребе израде непубликоване докторске дисертације ауторке под називом „Друштвени положај ратних ветерана у Србији – студија случаја“, која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 2013. године, под менторством проф. Ђокице Јовановића.

родне армије (ЈНА), на територији некадашњих република СФРЈ: Хрватске, Словеније, БиХ; као и на територији Републике Србије и Аутономне Покрајине Косово и Метохија у периоду пре и у току НАТО агресије, у саставу Војске Југославије (ВЈ) и Министарства унутрашњих послова (МУП). Већи део испитаника у ратове је одлазио као војни обвезници, по налогу војне јединице/управе, али било је и оних које је рат задесио „на кућном прагу“ те су се војсци тадашње СФРЈ,¹⁹ касније СРЈ (период НАТО агресије), придружили као нужној опцији у једној од „зараћених страна“. Подаци су прикупљени дубинским интервјуом. У основи примењеног истраживачког поступка је идеја да друштво није довољно проучавати на нивоу макроструктура, већ да треба захватити и погледе његових појединачних актера који се односе на непосредно искуство, у одређеној мери омеђено поменутих структурама²⁰. Такође, у обзир је узета и чињеница да истраживање индивидуалних и субјективних увида добија на значају, будући да појединачни актери друштвеног живота нису само пасивни елементи ширих друштвених структура. Они својим укупним деловањем у социјалној средини повратно утичу на одржавање, али и на промену постојећих околности, при чему непосредно искуство утискује снажан печат на деловање појединаца. На примеру проучаване друштвене групе то би значило да недостатак створених институционалних предуслова за поновно укључивање у друштвени живот отежавају повратак на мирнодопски начин живота и преузимање низа властитих социјалних улога, потиснутих у периоду учешћа у ратним дејствима. Препрека на том путу могу бити и латентне структуре микросоцијалног света којима је појединац снажно изложен. Невидљиве препреке микросоцијалног света и неизграђеност структурних претпоставки за лакше успостављање везе са социјалним миљеом жаришна су места у личним исповестима ратних ветерана Србије.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Сасвим је извесно да постоји потреба за институцијама специјализованим за прихватање ратних ветерана при повратку у мирнодопско друштво, које би за циљ имале да ратним ветеранима и другим учесницима рата помогну у процесу прилагођавања и превазилажења ратне трауме. Неретко, промене које ветерани осећају

19) Која престаје да постоји априла 1992. године.

20) Јасмина Петровић, Зоран Јовановић, „Жељуша (Димитровград)“, у зборнику: *Село у пограничју источне и југоисточне Србије*, (приредили: Драгољуб Ђорђевић, Ђура Стевановић, Драган Тодоровић), Службени гласник, Завод за проучавање села, Београд, 2012, стр. 237-262.

су толико велике и снажне да представљају проблем за свакодневно функционисање у условима повратка у цивилно друштво. Када је реч о таквим функционалним променама, решавање проблема захтева посебан третман од стране специјализованих стручњака и институција. Поремећај функционалности превазилази ниво здравствено-психолошког проблема већ се огледа и у социјалној димензији страха од непознатог и другачијег (какав је ветеран када се измењен врати у друштвени оквир који је напустио да би у рату учествовао). Као последица јавља се стигматизација у социјалној средини што са умањењем функционалних капацитета подиже ниво ризика од социјалне искључености те особе. Кумулативни ефекат овог проблема увећава се што је већи број социјалних фактора ризика који повећавају вероватноћу да дође до друштвене рањивости. У ове факторе убрајамо друштвено-структуралне промене какве представљају услови друштвене транзиције, коју карактерише висока стопа незапослености и нови друштвени слој тзв. „транзицијских губитника“, живот у економски депривираним и неразвијеним географским подручјима али и индивидуалне факторе какви су болест, инвалидност, ниски радни и квалификациони капацитети и сл. Јер како један испитаник добро повезује, са психичким тегобама много је теже борити се у условима финансијске депривације. „Највећи проблеми ветерана у Србији су финансијске и психичке природе. Људи се боре са ратном траумом, тј. са пост-трауматским стресним синдромом²¹ боре се а да нису свесни шта им је, а држава неће да призна да траума постоји и да им помогне. Сви ти људи и данас раде у полицији, војсци, возе аутобусе, носе оружје у приватним службама обезбеђења и слично, а држава уопште о томе не води рачуна. То не ваља за друштво и нове нараштаје, јер трауматизован отац преноси трауму на дете, то дете израста у трауматизованог човека, који мисли да је нормално пити и бити насилан у породици.“ (13)²² Ветерани очекују да држава која их је ангажовала у ратним збивањима одговори на потребе и проблеме које су они задобили својим ангажовањем. Међутим, према речима испитаника, управо је организована друштвена помоћ која би се огледала у успостављању специјализованих институција које би се бавиле третманом ратног трауматског искуства оно што недостаје ветеранској популацији. Помоћ коју држава организује своди се на здравствено збрињавање али не и на психосоцијалну подршку у процесу ресоцијализације. Чак је и здравствено збрињавање

21) У даљем тексту ПТСП.

22) Цитати из интервјуа обележавани су шифром разговора, која се састоји од редног броја испитаника.

када су у питању психолошки поремећаји недостатно, будући да не постоје специјализоване институције за третман ратне трауме и ПТСП-а. Испитаници који су имали прилике да користе програме психосоцијалне помоћи коју су нудиле невладине организације попут Центра за ратну трауму из Новог Сада, истичу позитивне ефекте оваквог третмана у превазилажењу психолошких проблема које су имали по повратку из ратова. „По повратку са ратишта, будући да сам био рањен била ми је потребна медицинска помоћ, коју сам и добио међутим адекватну психолошку помоћ нисам могао добити јер се она сводила на одлазак неуропсихијатру на ВМА који ми је дао лекове за спавање од којих се ја успавам али када се пробудим проблем је поново исти и истог интензитета... Међутим помогао ми је рад са психолозима из Центра за ратну трауму.“ (13) „Добио сам ПТСП дијагнозу 2002. године. Иначе, то ми комисија за процену инвалидности није признала, већ само то што немам руку. А ову сам дијагнозу добио од лекара неуропсихијатара у Врању и Новом Саду. По повратку из рата сам се пуно обраћао неуропсихијатру у Врању, увек сам добијао нове и нове лекове. Пио сам их у комбинацији са алкохолом, и мој се живот састојао од тога да се напијем и да се сутра не сећам шта се дешавало, па сутра опет тако... у јесен 2002. када сам дошао по ко зна који пут код лекара био је дежуран један лекар који је хтео да разговара о мојим проблемима, то је била прва особа са вољом за тим. Он ме потом упутио на групне терапије које су се радиле у центру за ратну трауму у Новом Саду и то ми је много помогло.“ (18) „Немам ПТСП дијагнозу, за сада. Не би ми сметало да је добијем јер имам симптоме ПТСП-а и чуди ме да је нема до сада али то је зато што се нико не бави овом проблематиком са нама ветеранима. Због тога заступам идеју да је потребно основати геронтолошко-палијативни центар за ветеране, тј. специјализоване болнице за ратне ветеране јер они пате од специфичних болести и траума а цивилна болница нема адекватан кадар који би могао да третира те проблеме.“ (19)

Третирањем последица ратне трауме као једне од могућих психичких проблема које се лече у склопу стандардних установа које се баве заштитом менталног здравља и лечењем свих облика психичких обољења, терет ношења са наведеним проблемом пребачен је у потпуности на индивидуални ниво. Непостојањем специјализованих институција које би се бавиле специфичним тегобама изазваним учешћем у ратним дејствима проблем се умањује, одриче му се друштвени карактер, и по аутоматизму пребацује на ниво индивидуалних потешкоћа, проистеклих из карактеристика личности, која се проглашава „слабом“ будући да је доживела ре-

акцију на снажан стресни догађај. Оваквим односом ратна траума се ставља у ранг других менталних поремећаја, без уважавања специфичности услед којих настаје, при чему она носи „припадајућу“ стигму с којом се суочавају и сви они који затраже стручну помоћ институцијама за лечење психичких тегоба.

Због наведених проблема број ветерана који се нису обраћали за стручну помоћ у лечењу ратне трауме је велики, при чему су посебно занимљива образложења којима објашњавају разлоге за одустајање од тражења помоћи. Чест разлог за то лежи у страху од осуде средине и од етикетирања оних који траже психолошку или психијатријску помоћ. Део ветерана ће занемарити симптоме ратне трауме верујући да ће тегобе које осећају проћи „саме од себе“, и с протоком времена, односно да ће нове животне ситуације стећи приоритет у односу на преживљена трауматична искуства. Но, и поменути модел разрешења проблема неретко је повезан са потребом да се избегне стигма која проиходи из напуштања оквира очекиваног понашања. „Нисам одмах хтео да се јавим психијатру плашећи се осуде средине, а видео сам разлику у свом понашању. Када сам се вратио и даље сам се понашао као да сам у рату. Онда сам завршио у болници толико ме је стискало у грудима, када сам тамо стигао дали су ми инјекцију и сећам се да сам почео да плачем и нису могли да ме смире и само сам говорио: ‘ви не знате шта значи рат!’”. После сам почео да се дружим са локалним неуропсихијатром и мало по мало кренуо на терапије... Причао сам о томе и са колегама полицајцима, то су све млади људи који имају породице и ако би се чуло да посећују неуропсихијатра, онда би га у служби гледали другачије и те људе је страх да се то не осети на њихову каријеру, тако што би им се смањила плата преласком на другу дужност. То после утиче на раздор у породици због материјалних разлога и све је повезано. Мислим да породично насиље у великом броју случајева има везе са учешћем у рату, последицама рата и неразумевanjem у породици.“ (15) „Ја сам после рата био задовољан што сам се вратио жив тако да нисам марио за друге евентуалне проблеме психолошке природе. Осим тога, евентуална потврда психолошких проблема утицала би на мој посао у специјалним јединицама и угрозила би га.“ (3) „Једно време сам трпео, мислио сам проћи ће... Међутим, када се успавам будили су ме кошмарни снови са сећањима из рата. Пошто живим у селу овде средина неблагонаклоно гледа на оне који траже помоћ психијатра, такав не може да се ожени, друштво те избегава. Међутим, након годину дана или две када је моје здравствено стање постало озбиљно и забрињавајуће одлучио сам да се јавим неуропсихијатру.“ (28)

„... Било ми је глупо да идем код лекара због тога што смо ми овде Балканци али мислим да ми треба помоћ. Постоји и страх да сам психолог не открије средини да му је долазио неко да му се жали на проблеме са алкохолом, дрогом и сл.“ (5) „Нисам добио званичну дијагнозу ПТСП-а јер нисам се јављао за помоћ, осећао сам се довољно психички јаким да сам изнесем последице доживљених траума. Међутим, временом човек почиње да посустаје.“ (22)

Етикетирање код ратних ветерана је вишеструко. Етикетира их околина у коју се враћају другачији и са друштвено непожељним карактеристикама какав је инвалидитет или психолошке потешкоће које отежавају свакодневно функционисање.²³ Међутим, ветерани извештавају и о етикетирању у сусрету са институцијама којима је делатна сврха рад са ветеранима и њиховим потребама. „Испричаћу Вам једну ситуацију: отишли смо у Министарство за социјалну политику у Београду, ми ветерани са представницима Центра за ратну трауму и када смо им рекли да ратни ветерани имају проблем и да пате, они су нас гледали бледо, да би једна жена рекла: ‘и треба да пате то су злочинци’. Ето то је однос друштва и представника државе.“ (12)

„Дешавало ми се кад сам купио ауто, неко ми је рекао да ја као ратни војни инвалид не треба да плаћам порез на њега, ја сам отишао у управу прихода где ми је један чиновник рекао: „иди код Милошевића нек ти плати порез“. Ја му кажем да не треба нико да ми плати порез већ само да ми каже шта ми следује по закону, а он мени „шта ако нећу да ти кажем?“ Ето то су ситуације на које сам наилазио.“ (12) „Чак ми се догодило и да ме доктор осудио кад сам ишао на инвалидску комисију кад ми је рек’о: ‘шта си тражио у рату, иди код Милошевића па код њега оствари своја права’. И то омаловажавање се среће свуда, поготово као РВИ који се креће у тим државним службама као што су болнице, шалтерске службе.“ (13) „... тако сам ја завршио у Вишеградској у клиничком центру. Кад сам тамо стигао питају сестру где да га ставимо? Она кад је видела да сам добровољац из Врања, рањен у Книну каже: ‘шта ме брига, ко га терао тамо да иде’. Ето тако сам дочекан по повратку, тако да је то друго разочарење после рањавања.“ (18)

Ветерани наилазе на неразумевање и у институцијама које су најнепосредније учествовале у ратним дејствима као што су војска и полиција. Управо би се очекивало да постоји већа процедурална заштита ветерана у институцијама које припремају професионалне војнике и полицајце за учешће у организованом насиљу. Међутим и ове институције су под утицајем укупне друштвене стигматизације ратних ветерана у Србији.

23) Оливера Марковић-Савић. „Идентитет ратних ветерана“, нав. дело.

Како се непопуларни ставови из друштва преливају и на институције чији упошљеници су директни учесници ратног сукоба, институција у којима би стереотипи и предрасуде услед немања искуства и информација са саме линије фронта, могли бити некакав изговор за овакве ставове, управо бележимо супротно: „Ништа нисам добио као учесник рата. Млађе колеге академце то уопште не занима, кажу ‘шта је мене брига што си ти ишао у рат, ја те нисам терао’. Они су врло арогантни у односу на нас старије полицајце. Ја сам се у Врање вратио након бомбардовања тј. након службовања у Урошевцу, у почетку су нас сматрали лоповима, звали су ме ‘Шиптаре’, говорили да су они уместо нас ишли да ратују да смо ми пуни пара. Ја њима кажем да су они долазили на месец и два а да сам ја тамо проводио сво време и живео у сталном страху за свој живот и за животе чланова породице. Онда се правдаш, нервираш, понижавају те...” (5) „Потпуно је неприхватљиво да нико не чује ратне ветеране, а трагично је што војска није позвала ни једног ратног команданта да држи предавања о било којој ратној акцији. Мислим да иза тога стоји политички став да се рат што пре заборави као да га никад није ни било. Мени би било врло драго да причам са неким Хрватом о његовим ратним искуством можда у истој бици у којој смо били.“ (2)

Колико је учешће у рату друштвено стигматизовано говори изјава професионалног припадника елитних војних јединица када описује осећања везана за орден као симбол војничког успеха и личне храбрости: „Добио сам Орден за храброст у рату и *не стидим га се*, добио сам и два ванредна унапређења на ратишту. Ја волим да кажем да сам све ратове добио али сам их све и изгубио јер су у коначном боље пролазили они који нису ишли у рат. Нисам добио ни бод више при додели стана, тако да је то на крају испало ко спрдачина. Код мене су боље напредовали они који су бацили пушке него ја што сам ишао у рат. Генерално се не осећам усамљено али се осећам остављено, преварено не од другара већ од државе.“ (3)

Као кључно место издваја се осећање неправде, неједнаког третмана, фаворизовања једне групе ветерана у односу на друге. Осећање неправде у основи је дискурса о дискриминацији и проблема тзв. „ратних дневница“ који је досегао статус медијски најексплоатисаније теме када је реч о ратним ветеранима. Случај „ратних дневница“ симбол је озлојеђености ратних ветерана због друштвене и правне неправде која их је одвела све до тужбе Републике Србије Међународном суду за људска права.

Поменуте ратне дневнице се односе на период из оружаног сукоба 1999. године са државама-чланицама НАТО-пакта. Припадници резервног састава војске исказивали су своје незадовољство

због неисплаћености тзв. ратних дневница, дуги низ година. Ови протести кулминирали су 2008. године када су коначно уродили плодом за део њих са пребивалиштем у Куршумлији, Лебану, Бојнику, Житорађи, Дољевцу, Прокупљу и Блацу. Републичка влада је ратним ветеранима са местом пребивалишта у овим општинама, а наводно због неразвијености општина, путем локалних самоуправа, исплатила „социјалну помоћ“. Сви остали су остали ускраћени за исплате због чега су покренули грађанске парнице 2009. године што их је, због доношења различитих одлука судова у истим ситуацијама што је у супротности са правом на једнаку правну заштиту пред судовима, одвело пред Европски суд за људска права. „Војничким вокабуларом речено, почетни успијех подносилаца у првостепеном поступку пред ЕСЉП, у којем је донесена једна од ријетких пресуда о повреди забране дискриминације, неутралисан је одлучним нападом државе против својих бранилаца: Велико вијеће је у другостепеном поступку усвојило прелиминарни приговор државе.“²⁴

Ратни ветерани извештавају о снажном осећању неправедности због овакве политике државе, да једној групи ветерана исплате ратне дневнице, додуше под назнаком социјалне помоћи док другима не. Стога они задовољење правде виде кроз две опције: прва, да држава исплати свим резервистима из 1999. године ратне дневнице или друга, да онима којима је дала то и одузме, а оне који су били умешани у овакву одлуку и спровођење казни.

„Домовина се брани без пара, али ако једнима даш, мораш и другима.“⁽⁷⁾ „Наше удружење нуди два решења: казнити оне који су добили или дати свима подједнако.“⁽¹¹⁾ „Жалосно је што ми правду тражимо пред Међународним судом у Стразбуру, од оних који су нас бомбардовали и убијали.“⁽²²⁾

„Признање права на поштене исплате, било по основу уклањања дискриминације, било по основу накнаде нематеријалне штете због повреде права личности, исправило би овакав неповољан третман и упутило јасну поруку да Војска Србије представља пожељног послодавца чак и у најтежим околностима државне нужде. Ратовање има своју цијену; ако је грађанин највјерније добро, у ратне трошкове се мора урачунати и цијена његове службе за остварење ратних циљева.“²⁵

Случај ратних дневница, које највероватније неће никада ни бити исплаћене, своди случај ратних ветерана на оптерећење државног буџета чиме њихово учешће у рату девалвира до апсурда у миру.

24) Живорад Рашевић, „Ветерани пред Европским судом за људска права: Вучковић и други против Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, број 63(1)/2015, стр. 263.

25) Исто, стр. 250.

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У сумирању добијених оцена мера подршке државе истиче се јединствен став испитаника: да држава преко институција формираних за бригу о ветеранима, као и институције из чијих редова су ратни ветерани регрутовани не чине довољно како би положај ратних ветерана у друштву био бољи.

Учествовање у организованом насиљу нужно оставља последице на сваког ко је социјализован у мирнодопским условима. Стога, ратни ветерани се из рата враћају другачији, чак и када не постоје мерљиве потешкоће у виду телесних и менталних траума.

Признавање и прихватање различитости је у основи политике мултикултурализма уопште (не само етничке) и ствар фундаменталне правде. За сада различитост ветерана у Србији, остаје у приватној сфери и није јавно подржана у форми посебних права за ветеране, посебна права остварује само категорија чије су физичке тегобе институционално квалификоване, односно, ратни војни инвалиди.

Ратни ветерани из овог истраживања нису задовољни (не) прихватањем њихове различитости и потреба које из ње произилазе. Незадовољни су због непостојања установе која би стручном експертизом за овакву врсту трауме асистирала у превазилажењу последица изложености трауматизацији. Поред овога, ратни ветерани истичу стереотипни и етикетирајући однос службеника запошљених у институцијама намењеним бризи о ветеранима. Разумевање и емпатија недостаје и у институцијама које су директни послодавци ратним ветеранима и које регрутују неке будуће ратне ветеране, војна лица и полицајце.

Државном политиком која их дискриминише, друштвеним окружењем које обезвређује њихово учешће у ратовима и цивилним сектором које их криви за учешће у ратовима, ратни ветерани су добар пример Рајановог²⁶ (*Ryan*) концепта: како окривити жртву. Како са структуралног кривицу пребацити на индивидуални ниво.

Ако на све додамо изузетно неповољне егзистенцијалне услове за укупну нискоквалификовану радну снагу, у трећем животном добу, нарушеног физичког здравља и перцепцијом бесперспективности, можемо рећи да су ратни ветерани из Србије изгубили још једну битку, са државом-нацијом због које су се спремно одазвали позиву на одбрану земље. У пракси, наратив о нацији, на којем су етаблиране све модерне нације државе, када се „спусти“ на конкретне припаднике нације, претвара се у буџетско оптерећење.

26) Viljem Rajan. „Kako okriviti žrtvu“, *Kultura*, Beograd, број 70, 1985.

Неки будући ратни послодавци би требало да у цену пројектованих ратова укалкулишу и трошак рехабилитације ратних ветерана и збрињавања породица погинулих бораца.

Рат је друштвени догађај који је прави антипод вредностима које заступају готово сва модерна друштва уграђујући у саме темеље вредност људског живота. Иако, парадоксално, рат и војна организација, не само да су неодвојиви део темеља модерних националних држава, већ без њихових организацијских моћи и идеологија не би био ни могућ у размерама каквим га познајемо у модерном 20. веку.²⁷

Уместо реалне компензације за жртву, ратни ветерани апострофирају да ратови у којима су учествовали немају идеолошку легитимацију какву су некада имали, а последично ни њихова жртва коју би институционализовали путем посебних права. Апсолутна доминација над средствима присиле, као и сличност бирократских институција са војним структурама, чије функционисање добро познају из рата, шаље јасну поруку о надмоћи државе у сваком евентуалном протесту против друштвене дискриминације коју доживљавају.

ЛИТЕРАТУРА

- Рандал Колинс, „Златно доба макроисторијске социологије“, *Теме*, 25(1-4), 2001, Ниш, стр. 32-48.
- Марковић-Савић Оливера, „Идентитет ратних ветерана“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, Косовска Митровица, бр. 45-4, 2015, стр. 275-290.
- Петровић Јасмина, Јовановић Зоран, „Жељуша (Димитровград)“, у зборнику: *Село у пограничју источне и југоисточне Србије*, (приредили: Драгољуб Ђорђевић, Ђура Стевановић, Драган Тодоровић), Службени гласник, Завод за проучавање села, Београд, 2012, стр. 237-262.
- Рашевић Живорад, „Ветерани пред Европским судом за људска права: Вучковић и други против Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, број 63(1)/2015, стр. 234-251.
- Старчевић В. Срђан, Благојевић Срђан, „Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2017, стр. 117-134.
- Стојадиновић Миша, Рашковић Таловић Виолета, „Изазови развоја демократије у савременом друштву: политичко насиље и теорија (не) праведног рата“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2016, стр. 49-64.
- Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, „Романов“, Бања Лука, 2000.
- Шкорић Марко, Кишјухас Алексеј, „Рандал Колинс и макроисторија друштвених промена као повратак класичном теоријском наслеђу

27) Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, нав. дело.

- у социологији“, *Социолошки преглед*, бр. 2, 2016, стр. 179-207. doi:10.5937/socpreg1602179S
- Gat Azar, “The Roots and Evolution of Conflict: From Cain to the Present” in: *The Ashgate Research Companion to War* (eds. Hall Gardner, Oleg Kobtzeff), Routledge, Abingdon, 2012 (online), стр. 74, Internet, <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315613741.ch2.25/03/2018>.
- Kaldor Meri, *Novi i stari ratovi*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.
- Kalyvas Stathis, *The logic of violence in civil war*, <https://pdfs.semanticscholar.org/f182/9d0a3bb788ff0f811f249f886aaa23ff8a95.pdf>, 26/03/2018.
- Kimlika Vil, Opalski Magda, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beogradski centar za ljudska prava. Beograd, 2002.
- Malešević Siniša, *Sociologija rata i nasilja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.
- Marković–Savić Olivera, “Social trauma of war veterans”, *The Sociological Review*, Faculty of Philosophy, Skopje, br. 1/2015, стр. 117-128.
- Viljem Rajan, „Kako okriviti žrtvu“, *Kultura*, Beograd, бр. 70, 1985.
- Smit Antoni D., *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Žunec Ozren, „Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječna društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide“, *Polemos* (časopis za interdisciplinarno istraživanje rata i mira), Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Institut za društvena istraživanja, Zagreb. br. IX/18, 2006, стр. 11-42.

Olivera Markovic-Savic

WAR VETERANS: PERCEPTION OF THE INSTITUTIONAL SUPPORT

Resume

The paper deals with the attitude of state institutions towards war veterans in Serbia, viewed from the perspective of veterans. In addition to the perception of the social policy towards veterans, the paper aimed at showing the social position of war veterans within the sociological theories of war, which understand the war and organized violence in the macrostructural processes of the long bureaucratic organization of the state and legitimizing ideologies. Since we observe war as part of a modern state, and not only as an isolated incident or anomaly, the researcher's intent was to bring light to one part of this whole which has been insufficiently represented in research, and which in peacetime conditions reveals the processes that are related to the war. The research involved 30 war veterans who participated in the wars in the territory of the former Yugoslavia. They were questioned using a semi-structured interview method. The aim of the research was to determine the opinions,

attitudes and experiences of war veterans about their own position in society through the most important aspects of interaction with state institutions. The results of the research show that what predominates the respondents' self-perception is dissatisfaction because of: a) the (non) recognition of the differences that participation in war entails, that is, the specificity of the difficulties in the process of transition from wartime to peacetime conditions, b) the stereotypical and labeling attitude of civil servants, c) the fragmentation of the veteran population in the form of discriminatory practices of the justice system. The obtained findings suggest that the created institutional prerequisites for social inclusion are not sufficient for the members of the studied group to be able to deal with apparent problems, but even more with latent obstacles in their attempt to „continue living“ in peacetime conditions, which they put on hold at one point in the past to participate in war as military conscripts.

With the state politics that discriminates them, the social environment that belittles their war efforts and the civil sector that blames them for participating in the wars, war veterans are a good example of transferring guilt from the structural to the individual level. If we add extremely unfavorable existential conditions of the total low-skilled labor force, in the third age of life, with poor physical health and a perception of a lack of perspective, we can say that war veterans from Serbia have lost another battle, the one with the nation-state to whose call for defense they willingly responded. In practice, when the nation's narrative, on which all modern nations states are established, “descends” to specific members of the nation, it turns into a budgetary burden. Some future war employers should calculate the cost of rehabilitating war veterans and the care of the families of fallen soldiers in the cost of projected wars. Instead of a realistic compensation for the sacrifice, war veterans say that the wars in which they participated do not have the ideological legitimacy they once had and, consequently, nor does their sacrifice that they would institutionalize through special rights. Absolute domination over the means of coercion, as well as the similarity of bureaucratic institutions with military structures, whose functioning they know well from the war, send a clear message about the state's supremacy in any eventual protest against the social inequalities they are experiencing.

Keywords: war veterans, institutions, resocialization, stigmatization, discrimination, war

* Овај рад је примљен 13. априла 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. јуна 2018. године.